

POMOGÁTS BÉLA

MEGFONTOLT TÁRGYSZERŰSÉG

Borbándi Gyuláról

■ *(Indítás személyesen)* Borbándi Gyula nevét valamikor a hatvanas években ismertem meg, természetesen a Szabad Európa Rádióból, amelynek egyik vezetője és animátora volt –, beszámolóí, kommentárjai nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a magyarországi értelmiség hitelesen tudjon tájékozódni a nagyvilág eseményeiről vagy éppen a magyarországi politikai élet kulisszatitkairól. Időnként, mindenekelőtt az Országos Széchényi Könyvtár ügynevezett Zárolt Anyagok Tárának (népszerű elnevezésével: a „zárt osztálynak”) köszönhetően a Münchenben megjelenő *Új Látóhatár* című emigráns folyóiratba is betekintheztem, kivált a hetvenes évek során, midőn akadémiai munkahelyemnek köszönhetően bejárásom volt az osztály titokzatos szentélyébe. Ott olvashattam az *Új Látóhatár*, az *Irodalmi Újság*, a *Katolikus Szemle* új számaint és a nyugati magyar irodalom jeles személyiségeinek könyveit.

Aztán jóval később, már a nyolcvanas évek elején, személyesen is találkozhatam Borbándival Münchenben, ahol egy könyvekkal, folyóiratokkal telezsúfolt, nem túl nagy terjedelmű lakásban lakott. Ezt követve mindig kihasználtam nyugat-európai zarándokutaimat arra, hogy együtt lehessenek velem, akár egy csésze kávé mellett (ahogy a müncheni folyóirat másik szerkesztőjével, Molnár Józseffel is). Az ügynevezett „rendszerváltozást” követően, midőn Borbándi Gyula, a nyugati magyar szellemi és politikai élet sok más neves képviselőjéhez hasonlóan, hazatelepedett, legalábbis eleinte, gyakoribbá váltak a beszélgetéseink. Neves barátom azonban ekkor már igen idős korú volt, a későbbiekben ritkán nyílt alkalom személyes találkozásra, azt mindenesetre nagy megtiszteltetésnek tekintetem, hogy kilencvenedik születésnapján Münchenben én lehettem a bensőséges ünnepség szónoka.

(Életpálya vagy inkább „munkapálya”) Talán nem felesleges ezt a megemlékezést Borbándi Gyula életpályájának felidézésével kezdeni – már csak annak következtében is, hogy az erdélyi magyar olvasó viszonylag kevésbé ismerheti ezt a pályát, jöllehet, gondolom, sokan ismerték Borbándi nevét és véleményeit a Szabad Európa Rádió magyar adásaiból. A neves történész és író 1919. szeptember 24-én született Budapesten, az ottani Kölcsey Gimnáziumban végezte középiskolai és a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi és Államtudományi Karán egyetemi tanulmányait. 1942-ben szerzett doktorátust, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselője lett. 1941–1942-ben az Országos Széchényi Szövetség – a korszak egyik társadalmi és politikai reformokat sürgető ifjúsági szervezete – alelnökéként a szövetség kulturális osztályát irányította, s részt vett – az Ormánságban – a falukutató munkában: ekkor lett a népi írók és a népi írómozgalom elkötelezett híve. 1942 őszén katonának vonult be, 1944 tavaszán a frontra, majd hadifogságba került, csak 1945 augusztusában tért haza. Közéleti tevékenysége 1945 őszén bontakozhatott ki igazán. Visszatért a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, s ott Gombos Ferenc, ismertebb írói nevén: Simándy Pál irányításával az ügynevezett „szabadművelődési” osztályon, majd az elnöki osztályon dolgozott. Belépett a Nemzeti Parasztpártba, ahol Kovács Imre „függetlenségi” politikájának híveként

a párt budapesti szervezetében, illetve ifjúsági mozgalmában fejtette ki tevékenységét. A VI. kerületi pártszervezet titkára, a nagy-budapesti intézőbizottság tagja és a Népi Ifjúsági Szövetség nagy-budapesti titkára volt. Midőn 1947-ben – Révai Józseffel megvívott politikai vitáját követve – Kovács Imre lemondott a parasztpártban viselt tisztségeiről, majd a választások után, amelyeken a Balogh páter által létrehozott párt listáján szerzett mandátumot, a súlyos fenyegetések következtében emigrációba vonult, a párt „függetlenségi” szárnya is gyors hanyatlásnak indult, képviselői és hívei, így Borbándi (és Molnár) is sorra az emigrációt választották. Ahogy Borbándi később mondta: „Így kívántunk megmenekülni attól a sors-tól, amely reánk Rákosi uralmának éveiben várt volna, és külföldön tenni valamit azoknak a demokrata eszméknek az ébren tartása érdekében, amelyekért a koalíciós korszakban küzdöttünk, és a mind egyenlőtlenebbé vált harcban alulmaradtunk.”

1949 januárjában hagyta el Magyarországot, s rövid ausztriai tartózkodás után Svájcba, majd 1951 nyarán Münchenbe került, ahol az akkor megindult Szabad Európa Rádió magyar osztályának munkatársa, később a kulturális munka vezetője lett. 1950-ben, még Svájcban, vetődött fel annak a gondolata, hogy létrehozzanak egy emigrációs folyóiratot. A *Látóhatár*, amely elnevezését Szabó Dezső tanulmányainak gyűjteménye – *Az egész látóhatár* – nyomán kapta, nehéz körülmények között indult: szerkesztői egy kézi hajtású stencilgépen állították elő. Első felelős szerkesztője és kiadója Borsos Sándor, szerkesztője Vámos Imre volt, Borbándi Gyula kezdetben mint főmunkatárs, később mint szerkesztő, 1958 után, midőn a régi szerkesztőgárda felbomlott, és a szellemi folyamatosságot képviselő szerkesztők *Új Látóhatár* néven folytatták tovább a folyóirat megjelenítését, mint felelős szerkesztő fejtette ki tevékenységét. A *Látóhatárt*, illetve az *Új Látóhatárt* olyan írók és közírók hozták létre, akik a népi mozgalom eszméin nőttek fel, szellemi vezetőjüknek a parasztpárt korábbi főtítkárát, Kovács Imrét tartották, és a népi mozgalom, illetve a parasztpárt által megjelölt „harmadik úton” haladva képelték el egy korszerű Magyarország létrehozását. Ugyanakkor igen korán felismerték azt is, hogy a népi mozgalom híveinek szövetségeseket kell találniuk a polgári demokrácia hívei között. Ahogy Borbándi Gyula mondta egy – a budapesti Kossuth Klubban 1988 kora nyarán tartott – előadása alkalmával: „Már a kezdet kezdetén beláttuk, hogy kizárólagos népi irányzatú szemleként nem lesz életképes ez a folyóirat. Tehát tágítanunk kellett a magunk körét, bevonni olyanokat, akik szemléletben, alkotói törekvéseikben, stílusukban, kapcsolataikban ugyan máshová tartoztak, de a kinti magyar irodalomban a minőséget és az értéket képviselték. Példaként a *Válasz* meg a *Magyar Csillag*, Illyés Gyula lapja lebegett a szemünk előtt.”

(Az *Új Látóhatár szerkesztőségében*) A müncheni folyóirat – Borbándi szerkesztésében – gazdag szépirodalmi és tudományos munkát végzett, különösen társadalomtudományi és történelmi tanulmányai értékesek, ezek valóságos hiányt pótoltak az egyetemes magyar kultúrában, minthogy olyan kérdések megválaszolására tettek kísérletet, amelyeket a magyarországi szellemi élet a politikai kötöttségek következtében egyáltalán meg sem fogalmazhatott. Együtt járt ez azzal, hogy a folyóirat szerzői kritikailag értelmezték a magyarországi irodalmi és tudományos élet eseményeit és eredményeit, s időnként éles vitákat folytattak az idehaza kifejtett hivatalos véleményekkel. Az *Új Látóhatár* mindazonáltal nem zárkózott el a párbeszéd gondolata elől sem, abban a meggyőződésben, hogy ez a dialógus is erősítheti a szabadabb közélet magyarországi térnyerését.

A folyóirat 1969-es évfolyamában volt olvasható Borbándi Gyula *Magánbeszéd a párbeszédéről* című személyes, töprengő hangú tanulmánya, amely a magyarországi és a nyugati magyar szellemi élet dialógusának elvi megalapozására, illetve a gyakorlati tennivalók körülírására tett kísérletet. Először is a mai magyar irodalom „többközpontúságát”, egyszersmind a magyarországi irodalom meghatározó

szerepét mutatta be: „Budapest kiváltságos, egyedülálló szerepe magától adódik, és mindenki elismeri. Ez a szerep egy csöppet sem csökkenne annak elismerésével, hogy más központok is születtek. Köztük a Nyugaton élő íróké. Lassan talán méltán beszélhetünk decentralizált magyar irodalmi életről. A fő kérdés természetesen, hogyan lehet ebben a policentrizmusban a magyar irodalom egységét megteremteni és fenntartani. Olyan egységre gondolok, amelyet nem az uniformizáltság, az egyszínűség, az egyhangúság, de az együvé tartozás érzete jellemez. Legfontosabb követelmény, hogy a távoli központokban élők tudjanak egymásról, ismerjék egymás műveit és folyóiratait, időnként találkozzanak, beszéljenek, cseréljék ki tapasztalataikat.” Ehhez még a következőket fűzte hozzá: „A magyar irodalomnak mindenképpen használna, ha a központok közötti érintkezés – nemcsak a könyvek, kiadványok, folyóiratok cseréje, de az írók személyes találkozója is – rendszeressé válnék.”

Ezt az elvi alapvetést egészítette ki az az ösztönzés, amely az anyaország mai kultúrájának és szellemi értékeinek megismerését sürgette.: „A kintieknek – mondta Borbándi Gyula – többet illenék tudni az otthoniakról, mint fordítva. Hiszen Magyarországról van szó, és Magyarország a Duna mentén fekszik. Az ország tízmillió magyar otthona, a nemzet sorsa, jövője ott dől el. A diaszpórának – ha legalább lélekben és szellemben meg akar maradni magyarnak – tudnia kell, mi történik Magyarországon. Az otthoni eseményeket sem szemlélheti minden érdek nélkül, nem lehet közömbös a jó és a rossz fejleményekkel szemben. Az ítéletnek az alapja a pontos helyzetismeret. Ezért öröndetes, hogy oly sokan olvasnak magyar könyveket, járatnak hazai folyóiratokat és szakmai kiadványokat, néznek meg magyar filmeket vagy olyan előadásokat, amelyeken magyar zenészek, színészek, énekesek, táncosok lépnek fel. Mind több azoknak a száma, akik hazalátogatnak, és a helyszínen egyeztetik ismereteiket a valósággal. A személyes érintkezés – Magyarországon vagy külföldön – egyaránt a tájékozottságot növeli, és a megértést mélyíti. Lehetetlen, hogy elfogulatlan megfigyelők észre ne vegyék a hazáról való ismeretek évről évre történő gyarapodását. A szétszórtságban élő magyarok önmaguknak használnak, ha nem lankadó szorgalommal és energiával gyarapítják magyar művelődésüket...”

(*Két monográfia*) Borbándi Gyula munkásságának legnagyobb eredménye kétségkívül a *Látóhatár*, illetve *Új Látóhatár* negyven évfolyama, azt azonban nem lehet mondani, hogy más kiváló szerkesztőkhöz hasonlóan egész élete beépült volna ezeknek az évfolyamoknak a létrehozásába. Munkássága ennél jóval kiterjedtebb és gazdagabb. Több önálló tudományos mű, illetve kötet szerkesztés, majd egy esszégyűjtemény mutatta tudományos termékenységét. Mint egy vele folytatott beszélgetésből megtudtuk, emigrálása óta foglalkozott a népi mozgalom történetével, már csak annak a felismerésnek a következtében is, hogy tudniillik ez a történet idehaza hosszú évtizedeken át nem tartozott a politikai előítéletektől mentes tudományos témák közé, ezért megírására nem volt igazán lehetőség. A hetvenes évek elején kezdett hozzá a népi mozgalom történetének módszeres feldolgozásához, s az első összefoglalást Georg Stadtmüller professzor, a müncheni Ungarisches Institut igazgatójának javaslatára németül jelentette meg, az intézet Studia Hungarica című könyvsorozatában. Erre a – *Der ungarische Populismus* című – kötetre épült azután a Püski Sándor New York-i kiadásában 1983-ban közreadott *A magyar népi mozgalom* című monográfia.

A két változat módszerében tér el egymástól: a német olvasó számára nyilvánvalóan meg kellett világítani a huszadik századi magyar történelem általánosabb kérdéseit is, a magyar változathoz mindez természetesen elmaradt, helyette a részletkérdések tüzetesebb tárgyalása következett. Borbándi műve mindenképpen úttörő munka, amely először ad részletesebb képet a magyar népi mozgalom és en-

nek ideológiája kialakulásáról, fejlődéséről, változatairól, a népi tábor többszöri belső meghasonlásáról és a szétverésére irányuló próbálkozásokról – mind 1945 előtt, mind 1945 után.

A monográfia rendkívül alapos és gazdag, tulajdonképpen kézikönyvként használható. Szerzője nem titkolja el, hogy ő maga is a népi mozgalom eszméin nőtt fel, és a mozgalom hívének tartja magát, tárgyilagossága mégsem szenved csorbát, fejtegetéseit mindig adatokra és dokumentumokra építi, noha elképzelhető, hogy az emigráció körülményei között ezekhez a dokumentumokhoz milyen nehezen jutott hozzá. A népi ideológia és mozgalom tárgyilagossága, nemegyszer kritikai bemutatása mellett azonban az a meggyőződés vezette tollát, hogy a magyar népiség előtt még jelentékeny történelmi jövő áll, már csak annak következtében is, mert a magyar demokrácia felépítésének az a feladata, amelyre a népi mozgalom annak idején vállalkozott, azóta (az ő halála óta) is elvégzendő feladatként áll a nemzet előtt. „A népiség feladatát – olvassuk Borbándi könyvének zárófejezetében – még nem végezte el, és célját sem érte el. Ma is van tehát létjogosultsága. Persze ha szervezett erőnek és világos körvonalakkal kirajzolódó mozgalomnak tekintjük, nem része a mai magyar politikai berendezkedésnek és intézményrendszernek. Időszerűsége és ihlető ereje is aligha lenne, ha merőben csak a parasztságra és azon belül a szegényparasztságra korlátozódó érdeklődése. A népi mozgalomban – és ezt eddigi története eléggé érzékelteti – a szegényparasztság sorsával való törődése csak feladatainak egyike volt. Az egész nemzet érdekelte és foglalkoztatta. A társadalom és a kor majd minden kérdésére igyekezett választ adni. Amíg ilyen kérdések és ügyek időszerűek, amíg nem születik a lakosság minden rétegét kielégítő nemzeti program, a népiség lehetséges alternatívaként a mai magyar életből sem iktatható ki.”

Következő nagyobb munkája a nyugati magyar emigráció öt évtizedes történetét dolgozta fel. Első része: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* című terjedelmes munka, amely 1985-ben az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában látott napvilágot, majd ennek az *Emigráció és Magyarország* című (*Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995* alcímű) folytatása ugyanennek a kiadónak a gondozásában, szintén hosszú évtizedek előkészítő munkálatai nyomán keletkezett. Szerzője, miként ezt a *Látóhatárban*, illetve az *Új Látóhatárban* közreadott írásai tanúsítják, következetesen és módszeresen figyelemmel kísérte az emigráció életét, mozgalmait, belső vitáit és konfliktusait, valamint a nyugati magyar politikai és kulturális intézmények működését. „Az volt a szándékom – jelentette ki már idézett Kossuth klubbeli előadásában –, hogy regisztrálom mindazt, ami ez alatt a négy évtized alatt a nyugati magyarok körében történt. Hangsúlyval és az előtérben természetesen a politikai emigrációval. Azoknak a politikai irányzatoknak és csoportoknak a leírását kívántam adni, amelyek az emigrációban alakultak 1945-től kezdődően. A célom nem az volt, hogy ítélezzem felettük, jóllehet nekem az elmúlt negyven évben igen éles harcaink voltak a magyar emigráció különféle politikai csoportjaival. De miután nem politikai vitairatot akartam írni, hanem történelmet, méltányosan kívántam kezelni mindenkit, aki ebben a négy évtizedes történelemben szerepet játszott.”

(*Történelmi kitekintések*) Imént említett könyvének zárófejezetében Borbándi Gyula arról beszélt, hogy a nyugati magyar emigráció korábban általánosabb politikai szerepét a történelmi átalakulások sodrában a kulturális szerepvállalás váltotta fel. Ő maga is az emigráció kulturális – irodalmi és tudományos – tevékenységét becsülte igazán. Ez derül ki azokból a tanulmánygyűjteményekből is, amelyekben a nyugati magyar tudományos gondolkodást és ennek eredményeit mutatta be. Az első ilyen – *Tanulmányok a magyar forradalomról* című – kötetet 1966-ban Molnár Józseffel együtt szerkesztette. A Magyarországon, sajnálatosan, alig ismert tanul-

mánygyűjtemény Borsody István, Gosztonyi Péter, Juhász Vilmos, Kende Péter, Kiss Sándor, Kovács Imre, Molnár Miklós, Peéry Rezső, Révai András, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Szöllösy Árpád, Vincent Savarius (azaz Szász Béla), Zádor István, valamint Borbándi Gyula írásainak tükrében mutatta be az 1956-os népfelkelés előzményeit, eseményeit és következményeit.

Két évtizeddel később órá esett a választás, hogy az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem antológiatorozatában bemutassa a nyugati magyar esszé- és tanulmányírás eredményeit. 1986-ban jelent meg Bernben a *Nyugati magyar esszéírók antológiája*, 1987-ben pedig a *Nyugati magyar tanulmányírók antológiája* című kötet. Ez a két gyűjtemény a nyugati magyar szellemi élet legizgalmasabb, leggazdagabb körét mutatja be, a kötetek szerkesztője is arról beszél előszavában, hogy ennek az irodalomnak a „legerősebb oldala az értekező próza. Szám szerint is jóval többen írnak esszét, tanulmányt, vallomást, kritikát és publicisztikát, mint verset, elbeszélést, regényt vagy színművet.” Mindennek valószínűleg az a magyarázata, hogy a nyugati világban élő magyar értelmiség „írásudó” rétege elsősorban tudományos kutatókból és egyetemi oktatókból áll(t), s többnyire ez az értelmiségi réteg foglalkozik(zott), nemegyszer komoly személyes áldozatkészségről téve tanúságot, szépirodalmi tevékenységgel is.

A két tanulmánygyűjteményben maga a szerkesztő nem szerepel írásaival, ezekből éppen 1989-ben került az olvasó elé nagyon érdekes és tanulságos (hiszen megjelenése egybeesett a rendszerváltás idejével!) válogatás. Az *Ötszáz mérföld* című kötet „esszéket és naplókat” foglal magába, összesen tizenegy írást, ezek többnyire a magyarországi politikai és szellemi élet eseményeivel foglalkoznak. A kötet címe onnan ered, hogy Borbándi Gyula nagyjából ötszáz mérföld távolságból: Münchenből figyelte a magyarországi változásokat. Mint előszavában mondja: „Nyugaton élő magyar íróként mindig arra törekedtem, hogy ez a távolság ne érződjék munkáimon, és az olvasónak ne támadjon az a benyomása, hogy a szerző lélekben és szellemben elszakadt tárgyától, messze – az ötszáz mérföldnél is messzebbre – került Magyarországtól és a magyarságtól. Hogy ez ne következék be, annak előfeltétele természetesen a megbízható tájékozottság. Az író ismerje választott tárgyát, és biztosan igazodjék el annak részleteiben, legyen elfogulatlan és tárgyilagos, nehogy esetleges tévedéseit vagy vitatható nézeteit az olvasó az elfogultság és részrehajlás számlájára írhasssa. Kívánatos a realitások iránti érzék is, nehogy felismeréseit az ábrándozások és képzelgések birodalmába utalják.”

Bizonyára ez a realitásérzék a kötetbe foglalt esszék és naplók legfőbb értéke és érdeme, olyan tanulmányokra gondolok, mint *A korona és a köztársaság* című írás, amely a magyar szent korona 1978-as hazatérése alkalmából tekinti át a korona sorsával kapcsolatos emigrációs nézeteltéréseket (Borbándi maga különben a korona hazatérésének támogatói közé tartozott), vagy a *Nemzeti gondok* című tanulmány, amely a magyarság nemzeti tudatának zavarai és ezeknek káros népesedési és egészségügyi, mentális és kulturális következményei körül zajló hazai vitához fűz érdekes megjegyzéseket. De hivatkozhatom a magyarság nemzeti széttagoltságának súlyos következményeit és az ezekből következő tennivalókat megvilágító írására (*Magyarország és a magyarság*), a magyarországi történelemírást, illetve -tanítást bíráló tanulmányaira (*Kormánypárti történetírás, Történettanítás Magyarországon*), ezek olyan tévedésekre vagy éppen szemléleti torzulásokra hívták fel a figyelmet, amelyeket az azóta is formálódó új történettudomány és pedagógiai közélet ugyancsak erősen károsnak tekint, s hivatkozhatom azokra a személyes mozzanatokra is gazdag, mindazonáltal hitelesen tárgyilagos portrétanulmányokra, amelyekben az emigráns Jászai Oszkár, az élete végéhez közelítő Kovács Imre, valamint Bibó István és Gombos Gyula egyéniségét és gondolkodását mutatta be.